

Debatt

Repatriering på gott och ont – debatt om utlämning av benmaterial

På många platser i världen gör ursprungsfolkningar och minoritetsgrupper anspråk på skelettmaterial som finns i museisamlingar. Man vill återbörda sina förfäders ben till den egna gruppen och det egna landet (d.v.s. repatriera dem) för att kunna återbegrava dem. I många länder har man infört lagar som ger dessa grupper starkare rättigheter i fråga om kulturarvet. Det handlar ofta om ursprungs- och minoritetsgrupper som genom historien blivit förtryckta. Under kolonialismens era användes deras kulturarv för att visa upp deras »primitiva kultur» och skelettmaterialet studerades av rasbiologer för att legitimera den rådande maktordningen i världen. På den andra sidan finns museerna vars samlingar töms och forskare vars tillgång till materialet försämras. Forskning som skulle kunna komma både de aktuella grupperna och hela mänskligheten till godo begränsas.

Är detta en olöslig intressekonflikt eller finns det ett mellanläge där man kan mötas och samarbeta? Denna fråga blev aktuell när Lunds universitet i våras lämnade ut Levin Dombrowskys skalle till judiska församlingen i Malmö. Dombrowsky dog i häktet i Lund 1879. Hans kropp dissekerades vid anatomiska institutionen i Lund och skallen hamnade i den anatomiska samlingen. När den visades i en utställning om rasbiologi på Kulturen i Lund 2001 krävde judiska församlingen att den skulle lämnas ut för att kunna begravas. Detta skedde också under stor medial uppmärksamhet i maj i år, efter ett beslut av rektorsämbetet vid Lunds universitet.

Med utlämningen av Dombrowskys skalle som utgångspunkt ordnades arkeologidagen 21 augusti 2005 en debatt av Institutionen för arkeologi och antikens historia vid Lunds universitet. Man möttes i Antikmuseet under rubriken »Vad ska vi med gamla människoben? En arkeologisk debatt om samlingar, vetenskaplig forskning och återbegravning». Debatten or-

ganiserades av Liv Nilsson Stutz, fil. dr. i arkeologi, som leder ett forskningsprojekt om repatriering, finansierat av Vetenskapsrådet.

Arkeologidagens program omfattade både föreläsningar och en paneldebatt. Valet av föreläsare visar att man hade tänkt sig att arkeologer och osteologer skulle få chansen att ge en generell bakgrund till ämnet, men också att ta ställning i frågan om återlämning av benmaterial. Olika åsikter framfördes men i huvudsak kan föredragen ses som en förklaring till varför forskning på humant benmaterial är berättigad.

Caroline Arcini, osteolog vid Riksantikvarieämbetet, tog som utgångspunkt att benmaterialet visar på människans villkor. En arkeologi utan osteologi är en arkeologi utan människor och benmaterialet bör därför vara tillgängligt för forskning, enligt Arcini.

Aaron Stutz, osteolog och gästforskare i Lund, gav oss en inblick i rasbiologins historia och den komprometterade metoden att mäta skallar. Det finns dock goda skäl att fortsätta mäta skallar, ansåg Stutz. Osteologiska studier har en roll att spela inom evolutionsforskningen, som alternativ och komplement till DNA-analyser. Stutz pekade dock på nödvändigheten av att vara ödmjuk: »Forskarna har haft fel förr, har vi fel idag?»

Fredrik Ekengren, doktorand i arkeologi, i Lund vidgade perspektivet och förklarade arkeologers intresse för att gräva ut gravar. Genom arkeologins historia har gravarna spelat en viktig roll, om det så varit som fyndplatser för spektakulära föremål, som tecken på samhällets sociala organisation eller som källor till kunskap om dåtida ritualer och inställning till döden. I dagens sekulariserade samhälle tillåter vi oss att gräva ut andras gravar, för att berika oss själva. Detta behöver inte betyda att gravarkeologi är att likställa med gravskändning, menade Ekengren.

Mille Gabriel, arkeolog, tidigare vid Natio-

nalmuseets Centrum för Grönlandsforskning i Köpenhamn, har analyserat de argument som framförts i olika fall av krav på repatriering. Argumenten varierar, men det finns ofta bakomliggande politiska överväganden. Gabriel visade genom exempel att varken inuitgrupperna eller museerna är konsekventa i sin argumentation. Generellt används rättsliga, etiska, kulturella och även öppet politiska argument av inuitgrupperna som vill ha tillbaka benmaterial från museernas samlingar, medan museerna hänvisar till materialets forskningsvärde. Gabriels analys visar dock att man på Nationalmuseet inte alltid är konsekvent i sina överväganden innan man skickar tillbaka skelett.

Vilka överväganden gjorde rektorn i Lund Göran Bexell när han beslöt att lämna ut Levin Dombrowskys skalle till den judiska församlingen? Elisabeth Iregren, osteologiprofessor i Lund, anser att man inte tänkte igenom beslutet ordentligt och inte övervägde vilka konsekvenser det kan få i framtiden. Hon menar att det kan leda till att krav från andra grupper måste höras, och att kraniesamlingen därför hotas. Den är vetenskapshistoriskt intressant och borde användas för att undersöka hur samlingen skapades och vilken forskning den använts till, anser Iregren. Hon har JO-anmält rektor och JO har beslutat att ta upp ärendet till granskning. I skrivande stund, oktober 2005, har inga resultat av granskningen meddelats.

Fallet Dombrowsky var utgångspunkt för paneldebatten, som leddes av Tobias Svanelid, journalist vid Vetenskapsradion. I huvudsak berörde dock debatten utlämningsfrågan på ett mer generellt plan. I paneldebatten deltog Helmer Fischbein från judiska församlingen i Malmö, Ann Heberlein, teol. dr. i etik, Elisabeth Iregren, Liv Nilsson Stutz och Bozena Werbart, professor i arkeologi. Flera viktiga frågor kom upp i debatten som fördes i en ton av samförstånd, även om motsatta åsikter var företrädna. För det handlar om motstridiga intressen och båda sidor har goda argument för sin sak. I forskningens ringhörna märktes att man är väl medveten om att detta är en situation som kommit för att stanna och att man måste förhålla sig till den. Vikten av att ta ställning, att

informera och att samarbeta poängterades av många av talarna. Jag vill diskutera några av dessa åsikter lite närmare.

Ska man undvika forskning på benmaterial endast i de fall då det finns en intressegrupp som gör anspråk på materialet, eller är det oetiskt att gräva ut gravar och beforska mänskligt benmaterial överhuvudtaget? Svaret på den frågan får stora konsekvenser för hur man hanterar ben- och gravmaterial. Ofta nämns att hanteringen av benmaterialen är en kränkning. Vem är det som kränks? Heberlien gav oss svaret. Enligt henne är en kränkning alltid riktad mot en levande. Döda kan inte kränkas. Det är de efterlevande som upplever kränkningen. Jag anser att slutsatsen blir att det är för de levandes skull man genomför repatriering. Forskning på grav- och benmaterial bör alltså inte betraktas som en generell kränkning av de döda. Det innebär att varje fall av krav på repatriering måste bedömas för sig och att man måste se till situationen för den grupp som ställer kraven på utlämning. Denna åsikt framfördes också av flera talare under debatten. Samtidigt påtalade man det faktum att om man bara tar ställning när krav på utlämningar inkommer, leder det till godtycklighet och att bara de benmaterial som har en intressegrupp kommer ifråga för återbegravning. Annat benmaterial, lika tvivelaktigt insamlat och som ingen gör anspråk på, lämnas på hyllorna. Frågan ställdes om det innebär att man värderar de ben som någon gör anspråk på högre, eftersom de återbegravs, än andra ben. Det är en berättigad fråga, eftersom den visar på en orättvisa. Jag anser att de döda bör behandlas med respekt, men repatriering är inte en rättvisefråga för de döda, utan för de levande.

Flera talare efterlyste en policy. En sådan skulle kunna ge vägledning på så sätt att alla grupper behandlas likvärdigt och godtyckligheten begränsas. Kanske behövs en lagstiftning i Sverige som reglerar dessa frågor. Men generella formuleringar i denna fråga innebär en svår balansgång. Faran med en överdriven politisk korrekthet påpekades under debatten. Frågan ställdes vad vi gör om en nynazistisk grupp gör anspråk på material de anser sig ha rätt till. Kan vi bedöma ett sådant fall på samma

sätt som fallet med Dombrowsky och den judiska församlingen? Beroende på hur en policy eller lag formuleras kanske vi hamnar i en situation då vi måste det.

Många av talarna i debatten pekade på att det är upp till forskarna att upplysa om nyttan med vårt arbete och den betydelse forskningen kan ha i samhället. Andemeningen är att om vi bara informerar och får ut vårt budskap kommer vi att skapa förståelse och acceptans för forskningen. Men många grupper anser att ingen forskning i världen kan uppväga de oförätter de utsatts för genom historien. Repareringsfrågan handlar därför till viss del om kompensation. En cyniker kanske skulle betrakta benmaterialen som den symboliska eftergift ett samhälle med dåligt samvete är berett att göra, istället för att ge de förtryckta grupperna ett verkligt inflytande.

En mer positiv inställning till utvecklingen är ett bejakande av den process som nu är inledd som innebär en ökad insyn i forskningsprocessen. Jag hoppas att det kan leda till att olika intressegrupper kan bli både uppdragsgivare och samarbetspartners i framtida forskning. Arkeologin är en del av samhället, och vi måste ta ställning och hantera den verklighet vi verkar i. Den består bl.a. av olika intressegrupper som av olika skäl, politiska, religiösa eller etiska, ställer krav och har åsikter om vårt arbete.

Nilsson Stutz' forskningsprojekt visar att man i USA, där lagstiftningen i denna fråga är långtgående, har valt olika strategier för att bemöta kraven. Vissa undviker helt att gräva ut gravar och andra rituella lämningar, medan andra väljer en mer konstruktiv lösning, samarbete. Det finns många exempel på hur arkeologer och indiagrupper samarbetar i arkeologiska projekt. Man kan låta både vetenskapliga och traditionella värderingar genomsyra arbetet, vilket t.ex. kan innebära att vissa ritualer måste genomföras vid utgrävningen. Att aktivt söka dialog med olika intressegrupper är också en metod som prövats, bl.a. inom Çatalhöyük-projektet i Turkiet. Där har man bjudit in grupper av troende moder gudinnedyrkare för att de ska få insyn i den arkeologiska tolkningsprocessen och givit utrymme för deras religionsutövning på platsen. Även i Sverige finns intressegrupper att ta hänsyn till och samarbeta med. Tiden är förbi då vi satt på vår kammare och studerade våra material utan att någonsin la sig i.

Åsa Berggren

Malmö Kulturmiljö

Box 406

SE-201 24 Malmö

asa.berggren@malmo.se

